

De duivel zit in het verschil tussen *d* en *t*

Oratie, Leiden, 12 september 2008

Het leuke aan taalkundigen is dat ze altijd problemen maken waar andere mensen ze niet zien. Iedereen in deze zaal heeft ongetwijfeld weleens met een taalkundige gepraat, en weet dan ook dat zo'n gesprek op ieder willekeurig moment ineens onderbroken kan worden omdat de taalkundige in kwestie plotseling zo gefascineerd raakt in een minuscuul aspect van de vorm waarin u iets zegt, dat de inhoud hem of haar verder lijkt te ontgaan. Taal is bovendien overal waar mensen zijn, en een taalkundige vindt dan ook overal wel een kleinigheid om zich over te verbazen.

§Aan taalkundigen zoals ik heeft verder niemand iets. We maken de taal niet beter, we zorgen er zelfs niet voor dat ze niet verder verloedert. Ik maak geen computers die Nederlands kunnen verstaan, ik bedenk geen therapieën voor mensen die na een hersenbloeding lastig kunnen praten en geen lesmethoden voor kinderen met een taalachterstand. In plaats daarvan zit ik op kosten van de belastingbetaler de hele dag achter mijn bureau na te denken over het verschil tussen *d* en *t*.

§Dat verschil is voor mijzelf genoeg om mijn dagen te vullen: de wetenschap ontdekt er steeds meer over. Maar wat heeft de samenleving eraan dat ik daar mijn leven aan wijd? Om die vraag te kunnen beantwoorden moet ik eerst iets uitleggen over wat mij en mijn collega's nu zo bezig houdt aan dat pietepouterige verschil.

Verscherping

Ik geef u vandaag een voorbeeld van iets kleins; van hoe gecompliceerd een op het eerste gezicht heel eenvoudig feit van een willekeurige menselijke taal kan zijn. We beginnen daarvoor onze zoektocht bij het standaard-Nederlands. Er zijn in deze taal geen woorden die eindigen op een /d/, een /b/, een /v/ of een /z/. Let wel: ik heb het over klanken. Natuurlijk staat er aan het eind van de woorden *hond* en *web* respectievelijk de letter *d* en de letter *b*, maar ze eindigen zeker niet op de corresponderende klanken. In plaats daarvan klinkt respectievelijk een [t] en een [p]. Dit verschijnsel heet in de Nederlandse taalkundige literatuur *Verscherping*, *Auslautverhärtung* of *Final Devoicing*. Ik gebruik in deze rede de eerste term.

Toen ik ongeveer twintig jaar geleden taalwetenschap ging studeren in Leiden, was *Verscherping* tamelijk gemakkelijk te begrijpen. De /d/ heeft van alles gemeen met de /t/: ze worden allebei gemaakt door de lucht even vast te houden met het puntje van de tong vlak achter de tanden en ze dan met een plofje los te laten. Er is één cruciaal verschil: bij de /d/ laat de spreker zijn stembanden trillen en bij de /t/ niet. Het zelfde kleine verschil wordt gemaakt tussen de /b/ en de /p/, de /v/ en de /f/ en de /z/ en de /s/.

Aan het eind van een lettergreep wordt nu de *d* van *hond* vervangen door de *t* van *hont*. Met andere woorden, een klank met stembandtrilling in het Nederlands vervangen door zijn tegenhanger zonder trilling.

In de fonologische theorie wordt vrij algemeen aangenomen dat spraakklanken in ons hoofd zitten als een soort partituren, met partijen voor de verschillende spraakorganen. Een zo'n partij is gereserveerd voor de stembanden. Neem nu een woord zoals *hond*. Dat zit in ons hoofd met een *d* met een aanwijzing voor de stembanden. Die *d* horen we in het meervoud van het woord: *honden*. Zo'n aanwijzing noemen we met een technisch begrip een 'kenmerk'. De eerste klank van *dak* heeft dus een stemhebbendheidskenmerk, en de eerste klank van *tak* heeft dat niet: dat woord wordt nooit met een *d* uitgesproken.

Volgens de klassieke opvatting hebben Nederlanders een zogenoemde fonologische regel in hun hoofd die zegt: haal het stemhebbendheidskenmerk weg aan het eind van de lettergreep. Die regel werkt wel in de woorden *hond* en *web*, maar niet in de woorden *honden* en *webben*, want in die laatste staan de *d* en *b* aan het begin van een lettergreep. Niet alle talen hebben een Verscherpingsregel. Behalve het Nederlands hebben bijvoorbeeld het Duits, het Catalaans, het Pools, het Russisch en het Turks wel een dergelijke regel, maar bijvoorbeeld het Frans en het Engels niet. In die laatste talen kan een woord wel degelijk eindigen op een *d* of een *b*. Tegelijkertijd is de regel in het Nederlands heel sterk: Nederlanders die bijvoorbeeld Engels spreken moeten hun best doen om *land* niet uit te spreken als [lent].

Omdat talen op dit gebied van elkaar verschillen, moet er iets geleerd worden. Ofwel de Nederlandse kinderen leren de Verscherpingsregel aan, ofwel de Engelse kinderen leren hem af. Dat vat ongeveer onze kennis samen van twintig jaar geleden. Je leerde er iets over tijdens een eerstejaarscollege, en daarmee was de kous af. Ik zou niet hebben vermoed dat ik er twintig jaar later in deze zaal geruime tijd over zou kunnen praten.¹

Nuancerings op Verscherping

De laatste jaren gebeurt er echter van alles. Er zijn allerlei gegevens naar boven gekomen die het verschijnsel veel raadselachtiger maken dan het op het eerste gezicht is. De betrekkelijk eenvoudige theorie die we hadden – klanken zitten in ons hoofd als partituren, talen kunnen een proces hebben waarin het stemhebbendheidskenmerk aan het eind van een lettergreep wordt weggestreept – lijkt zo op de tocht te staan. Er zijn nieuwe, soms heel wilde theorieën voor in de plaats gekomen.

De belangrijkste conclusie die je uit de nieuwe gegevens kunt trekken, is dat de zaken helemaal niet zo eenvormig zijn als ik hierboven heb voorgesteld. Er is helemaal niet zo'n keiharde regel die altijd en overal dat ene kenmerk weghaalt. Er zijn allerlei uitzonderingen, toepassingen van de regel die slechts gedeeltelijk zijn, patronen in de fouten die mensen maken, en zo verder.

Ik ga vandaag een aantal van die gegevens aan u presenteren en met u analyseren. Ik ga daarbij ook meteen iets van mijn methode van analyseren laten zien. Die is tamelijk conservatief. Naar mijn mening zijn mensen al te snel geneigd om oude ideeën overboord te gooien, enkel en alleen omdat er problemen ontstaan, en deze dan te vervangen door volkomen revolutionaire nieuwe ideeën. Ik denk anders over onderzoek: ik vind dat in een goede onderzoekstraditie – in mijn geval die van de generatieve fonologie – al zoveel inzichten zijn verwerkt dat er wel heel goede redenen moeten zijn om een nieuw theoretisch kader niet compatibel te laten zijn met het oude. Helaas is dat geen gebruik, er breekt om de zoveel jaar wel weer een nieuwe revolutie uit. Zo komen we niet verder, denk ik. Hoe dan wel?

Uitzonderingen op verscherping

In ieder geval moeten we beginnen door al die microvariatiëfeiten serieus te nemen. Laten we ermee beginnen dat verscherping in Nederlandse en Friese dialecten uitzonderingen kent. Hierover heeft Cor van Bree (2003) een aantal jaar geleden een uitgebreid overzicht gepubliceerd. Er zijn ruwweg twee soorten dialecten. In sommige zijn bepaalde woorden uitzonderlijk, de uitzonderingen zijn 'lexicaal bepaald' zoals taalkundigen dat noemen. Uit het

1 Verscherping speelt ook een belangrijke rol in Kooij en Van Oostendorp (2004); daar gebruiken we een veel moderner instrumentarium dan ik hier uitleg, maar in essentie wordt daarmee dezelfde analyse gedekt.

binnenkort te verdedigen proefschrift van Mathilde Jansen over het dialect van Ameland blijkt bijvoorbeeld dat er in het westen van dat eiland nog gesproken wordt van een [kob], waarmee een bepaald soort meeuw wordt bedoeld, en van [gued] voor 'goed'. Die woorden eindigen duidelijk op een *b* of een *d*.

Aan de andere kant zijn er groepjes dialecten die systematische uitzonderingen kennen. Het zijn geen individuele woorden die toevallig anders zijn, woorden uit een hele klasse zijn uitzonderingen als ze een bepaalde functie vervullen. In het dialect van Tilligte bijvoorbeeld zijn veel werkwoorden uitzonderingen als ze in de eerste persoon enkelvoud staan. De vervoeging voor 'ik' is dus een systematische uitzondering: *ik leev, ik geev, ik leez*. Naar dit soort dialecten heb ik met enkele stagiairs de afgelopen jaren onderzoek gedaan; ze hebben dit systeem nog steeds.²

Vooraf die laatste groepen dialecten heb ik de afgelopen jaren intensief bestudeerd, omdat ik denk dat ze ons iets kunnen vertellen over de manier waarop werkwoorden in ons hoofd zitten. Daarover zijn een heleboel theorieën, maar ik ben vooral geïnteresseerd in twee hoofdgroepen. Volgens de ene hoofdgroep hebben we in ons hoofd zogenoemde paradigma's zitten. U kent die als de lijstjes in schoolgrammatica's: *ik loop, jij loopt, hij loopt...* De paradigma's waarmee taalkundigen werken hebben vaak een iets gecompliceerdere structuur dan een eenvoudig lijstje of een tweedimensionale tabel, maar het basisidee is hetzelfde. Een woord ontleent zijn betekenis aan zijn precieze plaats in het paradigma.³

Volgens de andere school zijn er helemaal geen paradigma's van werkwoorden in ons hoofd. In plaats daarvan hebben we een werkwoordsstam (*loop*) die we al dan niet kunnen voorzien van uitgangen. Als het onderwerp meervoudig is, krijgt de stam bijvoorbeeld de uitgang *-en*: *wij lopen*.

De scholen hebben geen algemeen erkende namen; ik noem ze voor het gemak hier de paradigmatheorie en de structuurtheorie. Het debat tussen deze twee scholen is in sommige opzichten al eeuwen oud, maar de laatste decennia is het opgeflakkerd en allerlei nieuwe soorten data – van metingen over hoeveel milliseconden mensen erover doen om de ene of de andere vorm te produceren tot en met hersenscans – zijn te berde gebracht. Ik durf te beweren dat ook deze dialectgegevens enig licht werpen op de zaak.

Paradigma's, uitgangen en verscherping

Om dat in te zien, moeten we eerst beschouwen hoe de twee theorieën naar deze feiten kijken. De paradigmatheorie zegt dat de vormen in een paradigma soms de neiging hebben op elkaar te lijken. Volgens die theorie zeg je *ik leev* omdat dit het rijtje waarin ook bijvoorbeeld *wij leven* staat, gelijkvormiger maakt. Volgens de structuurtheorie daarentegen zeg je *ik leev* omdat er na de werkwoordsstam nog steeds een uitgang komt, al hoor je die niet.⁴

Dat laatste klinkt rijkelijk bizar, en dat lijkt daarmee een punt voor de paradigmatheorie. Maar uiteindelijk zijn er juist veel meer argumenten voor de structuurtheorie.

In de eerste plaats heeft de paradigmatheorie het probleem dat de paradigma's in de desbetreffende dialecten in kwestie lang niet altijd de gewenste vorm hebben. In het dialect van Tilligte hebben bijvoorbeeld alle meervouden een uitgang op *-t*: je zegt (wij) *left*, zoals

2 Zie met name Goeman (1999), Schoemans en Van Oostendorp (2004) en Van Oostendorp (2007), alsmede Goeman et al. (t.v.)

3 De Nederlandse feiten zijn nooit werkelijk zo geanalyseerd. Zie Lloret (2004) voor een analyse van Catalaanse verschijnselen die erop lijken, al betreffen die dan ook cruciaal geen Verscherping.

4 De vader van deze theorie in de Nederlandse context is Zonneveld (1982); de onderhavige feiten worden daarin niet besproken, wel andere die als onafhankelijke aanwijzingen voor deze theorie gelden.

blijkt uit het binnenkort te verschijnen door Ton Goeman geschreven hoofdstuk 4 van de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (Goeman e.a., t.v.). Er zijn daarmee in het rijtje voor de tegenwoordige tijd helemaal geen andere vormen die eindigen op een *-v*: je kunt moeilijk volhouden dat *ik leev* zich aan die andere vormen heeft aangepast, want het is een uitzondering.

Maar in de tweede plaats moeten we kijken naar de plaatsen waar deze dialecten gesproken worden. Er zijn in Nederland en Vlaanderen drie regio's waar dit gebeurt, en alle drie deze regio's hebben de vorm van een hele of gedeeltelijke ring. Binnen die drie ringen vind je altijd dialecten waar de uitgang nog wel wordt uitgesproken: men zegt er nog zoiets als *ik leve*, wat historisch ook de oudste vorm is. Buiten de ring zegt men *ik leef*. De dialecten met *ik leev* bevinden zich dus altijd precies tussen dialecten waar men zegt *ik leve* en dialecten waar men *ik leef* zegt. Dat klopt heel mooi met de structuurtheorie: in de oudste dialecten heeft men nog een echte uitgang, en zegt men *ik leve*, in de jongste variëteiten is de uitgang geheel en al verdwenen, en zegt men *ik leef*, en in een ring tussen die twee gebieden is er alleen nog een soort abstracte uitgang en zegt men *ik leev*. De paradigmatische heeft geen verklaring voor dit verschijnsel: waarom zou in een ring rondom een ouderwets dialectgebied ineens de structuur van het paradigma belangrijk worden? Er moeten allerlei nieuwe hulpstellingen worden betrokken om bijvoorbeeld te kunnen zeggen dat men op naburige dialecten wil lijken. Dat soort ingewikkeldheden zijn niet nodig voor de structuurtheorie.

Er zijn ongetwijfeld in deze zaal mensen die vinden dat deze conclusie te haastig getrokken is; het debat is nog niet beslist, maar het gaat vooral om de nuancering die deze nieuwe feiten opleveren. Deze feiten hebben alleen naar boven kunnen komen omdat we de afgelopen decennia een gedetailleerd beeld van het fonologische en morfologische dialectlandschap hebben gekregen, dat voor iedereen toegankelijk is via onder andere websites van het Meertens Instituut. Ze werpen een nieuw licht op een heel oude discussie en vertellen ons dus mogelijk iets over de manier waarop we woorden in ons hoofd hebben zitten.

Waarom verscherping?

Er is nog een kwestie waarover meer moet worden gezegd: *waarom* zijn er eigenlijk talen met een Verscherpingsregel? Die vraag raakt uiteindelijk aan een zeer diep en ingewikkeld filosofisch debat, over de vraag wat de relatie is tussen de natuurkundige eigenschappen van het geluid dat we produceren als we praten, en wat we in ons hoofd hebben zitten als we beginnen te praten. Het eerste wordt traditioneel gerekend tot het gebied van de fonetiek, en het tweede tot het gebied van de fonologie. Dat zijn twee verschillende vakken, al praten de beoefenaren ervan gelukkig (weer) steeds meer met elkaar.

Nu wil het geval dat er een aanwijsbare fonetische reden is waarom het goed is om te verscherpen. Het verschil tussen bijvoorbeeld *d* en *t* is relatief moeilijk te maken voor het menselijk spraakorgaan als er geen klinker volgt. Bovendien is het verschil ook verduiveld moeilijk te horen.⁵

Het ligt voor de hand dat er een relatie bestaat tussen deze fysiologische gegevens en de constatering dat allerlei talen een Verscherpingsregel hebben. Wat die relatie precies is, weten we echter niet, of in ieder geval bestaat er geen consensus over. (Er zijn allerlei mensen die beweren dat ze het weten, maar die zijn het niet met elkaar eens.) Sommigen zeggen bijvoorbeeld dat baby's in een bepaalde fase van hun leven – de zogenoemde brabbelfase – eigenlijk fonetische experimenten aan het uitvoeren zijn. Door te experimenteren, merken ze dat het relatief lastig is om [leev] te zeggen, en makkelijker om [leef] te zeggen, en horen

5 Zie voor een redelijk recente fonetische studie naar stemhebbendheid in (onder andere) het Nederlands Jansen (2004).

ze ook dat het verschil tussen die twee vormen moeilijk te horen is. Als ze dan eenmaal beginnen om echt hun moedertaal te leren, helpt deze kennis hen om de juiste regel voor het Nederlands vast te stellen.⁶

Andere geleerden denken weer dat zuigelingen helemaal geen kennis hebben van de fonetiek, ook niet onderbewust. De invloed is in hun ogen eerder indirect. Omdat het relatief moeilijk is om [leev] te zeggen, gaat er op dit vlak weleens wat mis. Omdat het verschil moeilijk te horen is, hoort een taalverwervend kind ook weleens wat verkeerd. Op die manier kan in de loop van de tijd door een misverstand een kind in plaats van *leev* de vorm *leef* horen, en als het dan merkt dat het zelfde woord in bijvoorbeeld de onbepaalde wijs met een *v* klinkt – *leven* – is een taalverandering geboren.⁷

Dat zijn allebei interessante theorieën, en er zijn er nog wel meer, maar hoe moeten we hier nu tussen kiezen? Een manier is natuurlijk door te onderzoeken of kinderen nu wel of niet fonetische experimenten uitvoeren terwijl ze aan het brabbelen zijn, maar dat is bij mijn weten vooralsnog te moeilijk gebleken.

De afgelopen jaren hebben enkele taalkundigen een belangrijke ontdekking gedaan. Ze hebben tal van experimenten gedaan voor een groot aantal talen die een Verscherpingsregel hadden. Men liet ten eerste moedertaalsprekers van bijvoorbeeld het Duits een aantal woorden voorlezen zoals [rat]. Dat woord is dubbelzinnig in het Duits: het kan zowel wiel als raad betekenen. In het ene geval eindigt het op een *d* die tevoorschijn komt in het meervoud *Räder*, en in het andere geval op een *t* die je hoort in het meervoud *Räte*.⁸

Wanneer men proefpersonen nu naar het enkelvoud laat luisteren, en vraagt welk van de twee woorden ze gehoord hebben, zullen ze doorgaans beweren dat ze dat niet weten. Maar als je ze vervolgens dwingt om een van de twee meervoudsvormen te kiezen, doen ze dat in ongeveer zestig tot zeventig procent van de gevallen goed.

De reden daarvoor is niet dat ze telepathisch begaafd zijn, en ook niet dat ze uit de context afleiden wat er eigenlijk gezegd is, want die context is er in dit experiment helemaal niet. De proefpersonen horen willekeurige woorden. De reden is dat de aannames waarop de eerdere theorieën gebaseerd waren, feitelijk onjuist zijn gebleken. In ieder geval in experimentele situaties zoals deze zijn de *d* in *Rad* en de *t* in *Rat* niet helemaal hetzelfde geworden, ze zijn ‘incompleet geneutraliseerd’ zoals het jargon luidt. Met subtiele fonetische metingen heeft men het verschil aangetoond.

Er zijn dus in ieder geval in het laboratorium heel kleine verschillen – in gewone spontane gesprekken zijn ze nog niet gemeten, en dat is waarschijnlijk ook heel lastig te doen – die af en toe worden opgepikt. Dat ‘af en toe’ is ook belangrijk: het gaat niet in vijftig procent van de gevallen goed, zoals wanneer je *bank* zegt en mensen laat raden of je naar de financiële instelling of het zitmeubel verwijst. Het gaat ook niet in 95 procent van de gevallen goed, zoals wanneer je gemotiveerde proefpersonen het verschil tussen *dak* en *tak* laat beluisteren. Het zit er zo’n beetje tussenin.

Nou, zou je zeggen, dat is nu een duidelijk geval van fonologische microvariatie, er is hier immers sprake van een heel klein klankverschil. Maar dat is niet de conclusie die de mensen die deze experimenten uitvoeren trekken. Het is handig om een naam voor ze te hebben, laten we ze ‘fonetisten’ noemen, mensen die denken dat de fonologie gereduceerd kan worden tot de fonetiek; dat er geen speciale inzichten kunnen verworven uit een aparte studie van de fonologie.

6 Dit is, tot in het uiterste vereenvoudigd, het standpunt van de auteurs in Hayes et al. (2004).

7 Ook dit is, alweer tot in het uiterste vereenvoudigd een standpunt dat vaak wordt toegeschreven aan John Ohala (zie bijvoorbeeld Ohala 1995) en dat recentelijk is uitgewerkt door Blevins (2004).

8 Zie onder andere Port en O’Dell (1985), Port en Leary (2005) en Warner et al. (2004).

In het voorafgaande heb ik net gedaan of zo'n verschil er wel was. In ons hoofd hebben we een partituur – dat is de fonologie – en door middel van spierbewegingen zetten we die partituur om in luchttrillingen – dat is fonetiek. Een partituur is iets heel anders dan een luchttrilling, en daarom zijn er twee verschillende disciplines.

Wat die fonetisten nu zeggen, is: dat is niet waar, we hebben helemaal geen partituren in ons hoofd, maar in plaats daarvan onthouden we de luchttrillingen zelf, of in ieder geval een heel getrouwe neurologische weergave daarvan. Het bewijs daarvoor is dan dat zelfs heel kleine verschillen, die je normaal gesproken niet zou opschrijven in een partituur, er kennelijk toe doen. Het is dus veel beter om aan te nemen dat we rechtstreeks die geluidsgolven in ons hoofd hebben zitten.

Dat is echter maar één mogelijke reactie, en volgens mij niet de verstandigste omdat hij op basis van een probleem meteen een onderzoekstraditie van bijna een eeuw overboord gooit; een traditie waar bovendien nog steeds allerlei argumenten voor bestaan, zoals dat tal van verschijnselen wel degelijk wijzen op het bestaan van kenmerken en categorieën.⁹

Er zijn ook nog andere mogelijke reacties, sommige ervan omgekeerd aan die van de fonetisten, en in mijn ogen ook niet heel verstandig. Een ervan is om te zeggen dat die experimenten onbelangrijk zijn, bijvoorbeeld omdat het gaat over materiaal uit het laboratorium en over zulke kleine verschillen dat ze in het dagelijks leven met alle omgevingsruis waarschijnlijk niet hoorbaar zijn.¹⁰ En dat we ons er dus niets van aan moeten trekken. Als het vorige standpunt fonetistisch was, dan is dit fonologistisch. Het probleem daarmee is dat ook gedrag in laboratoria wel degelijk menselijk gedrag is, en dat het eerlijk gezegd in taalkundige argumentatie anderszins nooit als problematisch wordt beschouwd om juist ook niet-alledaagse verschijnselen te zien als belangrijk voor het verkrijgen van inzicht.

Er is nog een derde mogelijkheid. Die is om aan de ene kant die empirische resultaten wel serieus te nemen, maar tegelijkertijd ook wel vast te houden aan de eerder ontwikkelde theorie, of eigenlijk deze een beetje – maar zo min mogelijk – aan te passen aan de nieuwe inzichten. In dit geval ligt de oplossing eigenlijk voor de hand, al kan ik niet helemaal op de details ingaan. We moeten de nieuwe feiten als aanwijzingen zien dat het proces van Verscherping wat subtieler ligt dan hiervoor is uitgedrukt.

Ik kan niet ingaan op alle details van hoe ik mij een en ander voorstel, maar ik heb de afgelopen jaren gewerkt aan een verfijning van de fonologische theorie die dit verschijnsel, in ieder geval volgens mij, goed kan beschrijven. In een iets andere vorm is dit ook door Harry van der Hulst voorgesteld tijdens de workshop die voorafging aan deze oratie.¹¹ Het komt erop neer dat de fonologie nooit iets helemaal weg kan gooien. Als een vorm is opgeslagen met een *d*, dat wil zeggen met een partituur waarin onder andere is vastgelegd dat de stembanden moeten trillen, dan kan de fonologie wel zeggen dat die partij daar beter niet moet worden uitgevoerd, maar helemaal wegmaken kan het hem niet. En dus kan er nog wel degelijk wat van die trilling overblijven.

Op deze manier bezien, biedt dit ogenschijnlijk zo kleine en onbelangrijke verschijnseltje dat Verscherping onder sommige omstandigheden niet absoluut is, op allerlei ingewikkelde vragen over hoe het eraan toegaat in ons hoofd: wat de invloed is van de manier waarop we woorden hebben opgeslagen op de precieze manier waarop we ze uiteindelijk uitspreken.

9 Dit is in essentie de reactie van Port en Leary (2005).

10 Ik heb geen gepubliceerde bron gevonden voor deze reactie, maar hem regelmatig gehoord als ik een presentatie over dit onderwerp gaf.

11 Van der Hulst (2008).

Versprekingen

Er is nog een andere kant aan deze zaak, en die is de afgelopen jaren ook uitvoerig bediscussieerd. Wanneer woorden niet onthouden worden als partituren, maar als concrete klankvormen, ligt het voor de hand om te denken dat er ook niet slechts één concrete klankvorm van een woord onthouden wordt – want welke vorm zou dit moeten zijn? – maar een hele reeks, of misschien zelfs wel alle instanties van dat woord die de luisteraar ooit gehoord heeft. Wie het woord *hond* onthoudt, onthoudt niet een verzameling instructies over hoe dat woord uitgesproken moet worden, als wel een enorme verzameling van klankvormen die ooit door iemand gezegd zijn in de aanwezigheid van een *canis lupus familiaris*. Wie zelf een woord probeert uit te spreken, kiest op de een of andere wijze dan een vorm die zoveel mogelijk lijkt op het gemiddelde van wat hij eerder heeft gehoord. Dat is een interessante gedachte, en er zijn in de afgelopen jaren ook verbluffende voorbeelden verzameld van de omvang van het menselijk geheugen, en de manier waarop mensen in hun uitspraak worden beïnvloed door hun omgeving. Maar ook hier geldt weer dat het jammer is om op basis van dat soort voorbeelden dan maar meteen bestaande en uitgewerkte theorieën – die immers óók gebaseerd zijn op evidentie – aan de kant te gooien. In de afgelopen verscheen er een reeks invloedrijke artikelen van de Nederlandse taalkundigen Harald Baayen en Mirjam Ernestus, die met enige voorzichtigheid toch duidelijke aanhangers zijn van de nieuwe stroming.¹² Zij probeerden te laten zien dat sprekers kennis hebben van de statistiek, dat ze weten hoe vaak een vorm voorkomt, en dat ze zich ook door deze kennis laten leiden. Het ging in dit concrete geval om de regelmatige vorming van de verleden tijd van het Nederlandse werkwoord; dat gebeurt met het achtervoegsel *-te* in *stopte* en met het achtervoegsel *-de* in *tobde*. Inderdaad, dat is ook weer het verschil tussen *d* en *t*. De regel is ongeveer: als het werkwoord eindigt op een klank waarbij de stembanden niet trillen, dan kies je de vorm *-te*; en anders kies je de vorm *-de*. Na de stemloze *p* van *stop* kies je dus *stopte*, na de *b* van *tob* kies je *tobde*. Nu zijn de medeklinkers aan het eind van een stam niet gelijkelijk verdeeld over de Nederlandse woordenschat. Er zijn bijvoorbeeld maar heel weinig woorden als *tobben* waarbij de werkwoordsstam *tob* eindigt op een *b*; er zijn veel meer woorden zoals *stoppen* waarvan de stam eindigt op een *p*. Voor bijvoorbeeld de *v* en de *f* geldt het omgekeerde: er zijn heel veel werkwoorden zoals *leven* met een verleden tijd *leefde*, en minder zoals *blafte*. Dat geldt al helemaal als we de voorafgaande klinker beschouwen: er zijn eigenlijk geen werkwoorden die in de verleden tijd eindigen op *-eefte*. Hoe kun je nu laten zien dat mensen dit weten? In de eerste plaats blijkt dat als mensen een vergissing maken, ze dat doorgaans doen in de richting van wat het meest voorkomt. Sprekers van het Nederlands zeggen vaker per ongeluk *topte* dan *stobde*. Het is zelfs niet heel ingewikkeld om dit aan te tonen. Een eenvoudige zoekopdracht bij een internetzoekmachine is voldoende, al blijken zich er dan ook meteen subtiele variatieverschijnselen voor te doen: sommige mensen hebben een werkwoord *toppen* voor de beschrijving van sportprestaties: ‘Ik topte 1 van de 7B’s en bij de andere bleef ik hangen in de crux.’¹³ En de verleden tijd *ik stobde* van het werkwoord *stoppen* komt voor in het Limburgs, waar de uitgang altijd *-de* is en de slotmedeklinker van de stam zich aan dat achtervoegsel aanpast in plaats van omgekeerd. In de tweede plaats kun je een eenvoudig experiment doen door zelf je eigen werkwoorden te verzinnen. Als ik tegen u zeg dat *ik grop*, weet u niet of ik doel op *groppen* of *grobben*,

12 Zie, onder veel meer, Ernestus en Baayen (2003,2007).

13 ‘Jeugbouldercircuit manche 1: verslag’ (Weblog City Lizard Competition Team, 24 februari 2008). <http://www.webcitation.org/5aJBZTigD>

want van geen van beide werkwoorden hebt u ooit gehoord. Wanneer ik u nu vraag om de verleden tijd van dit werkwoord te maken, kunt u in theorie zowel *ik grobde* als *ik gropte* proberen. In de praktijk kiezen de meeste mensen voor het laatste, de vorm die dus aansluit bij hoe de meeste werkwoorden zijn.

Dat alles laat nu dus volgens Ernestus en Baayen, en veel andere onderzoekers, zien dat we op de een of andere manier weten dat *stopte* een frequenter patroon is dan *tobde*. En dat kun je op zijn beurt weer beter begrijpen als je aanneemt dat je in je hoofd een enorme verzameling voorbeelden hebt verzameld van alle keren dat je allerlei woorden hebt gehoord, dan wanneer je denkt dat we in ons hoofd partituren hebben, want partituren plegen geen informatie te bevatten over hoe vaak ze precies worden uitgevoerd. Dat is een fraai geconstrueerd argument, maar toch wringt er iets. Dat is dat ervan wordt uitgegaan dat de verdeling in de woordenschat gegeven is; dat er nu eenmaal meer werkwoordsstammen op een *-p* eindigen dan op een *-b*, meer op *-eev* dan op *-eef*, enzovoort. Uit dat gegeven volgen de andere verschijnselen dan, maar het is niet duidelijk waar dat gegeven vandaan komt. In een van hun centrale artikelen proberen Ernestus en Baayen dan ook kort een verklaring te vinden, en eigenlijk is dat wat je inderdaad zou moeten doen. Het punt is dan echter dat die verklaring – en wat mij betreft zou je die moeten zoeken in het taalsysteem – meteen ook rechtstreeks kan dienen als een verklaring voor de gemaakte fouten en voor het gedrag van de proefpersonen in de experimenten.

Wie de statistieken goed bekijkt, valt bijvoorbeeld op dat het grote verschil zit tussen de *b/p* en *d/t* aan de ene kant en de *v/f/z/s* aan de andere kant. De eerste noemen taalkundigen ‘plofklanken’ (plosieven) en de andere ‘wrijfklanken’ (fricatieven). Bij plofklanken is de stemloze variant het populairst, bij fricatieven de stemhebbende. Precies datzelfde verschil speelt een rol bij de uitzonderingen in dialecten die ik hierboven beschreven heb: men zegt daar wel *ik leev* maar niet *ik tob*. En op meer plaatsen speelt dit verschil een rol in het Nederlands – denk bijvoorbeeld maar aan de spelling waarin we *leef* schrijven met een *f*, zoals we hem uitspreken maar *tob* met een *b*. Zelfs de manier waarop we het verschil concreet maken in de geluidsgolf is anders, en er zijn in het afgelopen decennium dan ook allerlei fonologen geweest, waaronder ikzelf, die hebben gezegd dat de manier waarop stemhebbenheid in het hoofd zit, waarop het in de partituur wordt weergegeven, voor fricatieven een andere is dan voor plosieven. Dit werd zelfs al gezegd voordat de nieuwe feiten boven tafel kwamen.¹⁴

Het voert hier te ver om precies in te gaan op wat dat verschil nu eigenlijk is, maar het komt erop neer dat een [f] vooral een lange /v/ is, en een [b] vooral een /p/ met als extra instructie dat je de stembanden moet laten trillen. Dat wil zeggen: een stemloze [f] is een /v/ met iets extra’s – namelijk lengte – en een stemhebbende [b] is een /p/ met iets extra’s – namelijk stembandtrilling. En dat wil weer zeggen dat voor fricatieven de complexiteitsrelatie anders ligt dan voor plosieven: voor de eerste is de stemloze complexer, en voor de tweede de stemhebbende. Stel nu dat we aannemen dat iemand die met een onzinwoord als *ik grop* er in de regel vanuit gaat dat dit de eenvoudigst mogelijke structuur heeft: dat verklaart dan waarom zo iemand denkt dat het *ik gropte* zal zijn in plaats van *ik grobde*, maar *ik greevde* in plaats van *ik greefte*.

Hoe zit het dan met de statistische verdeling in het lexicon? Ook daar zouden we er weer vanuit kunnen gaan dat woorden in de loop van de tijd de neiging hebben af te slijten, complexiteit te verliezen. Een woord als *tob* zal dus de neiging hebben te veranderen in de richting van *top* en als er al een woord *greefte* was zou het snel veranderen in *greefde*.

14 Van Oostendorp (2002), Iverson en Salmons (2003).

Het voordeel hiervan is dat we nu een groot aantal verschijnselen allemaal onder dezelfde noemer hebben gebracht, die van representatieve eenvoud. Er zijn redenen om aan te nemen dat dat begrip een belangrijke rol speelt. Dat begrip gaan we overigens hier in Leiden en aan het Meertens Instituut onderzoeken, ook in verband met taalverwerving en afasie: leren kinderen de eenvoudigste klanken het eerst? Blijven afatische patiënten het langst aan die klanken vasthouden? We hopen aan te tonen dat dit inderdaad zo is, en ook dat het begrip 'eenvoudig' hierbij begrepen moet worden in de vorm van partituren.¹⁵

In de afgelopen twee jaar hebben Claartje Levelt ik al wat voorbereidend onderzoek gedaan voor dat project, vooral over taalverwerving, en volgens mij zijn de resultaten veelbelovend.¹⁶ In de taalverwervingsliteratuur is er nu ook een uitgebreide discussie over de rol van frequentie: leren kinderen bijvoorbeeld de frequentste klanken van hun moedertaal het eerst, of leren ze de klanken uit de meest frequente woorden het eerst? Dat soort dingen zou je weer verwachten als mensen in hun hoofd vooral grote groepen voorbeelden onthouden. Wij denken dat frequentie wel een rol speelt, maar dan op het niveau van kenmerken, dus op het niveau van partituren. Nederlandse kinderen leren bijvoorbeeld heel vroeg een [p], hoewel dat helemaal niet zo'n veel voorkomende klank is; maar het is toevallig in termen van kenmerken wel een heel eenvoudige klank, die bestaat uit kenmerken die op hun beurt veel voorkomen: het is een van de eenvoudigste klanken die je kunt maken met de aanwijzing dat je je lippen moet sluiten. En dat kenmerk 'sluit je lippen' is in het Nederlands, door de aanwezigheid van de [m] en de [b], juist wel hoogfrequent. Zo wil ik graag onderzoek doen: niet al die feiten die er nu zo vlijtig worden opgespoord verontachtzamen, maar zelf mee helpen zoeken; zonder tegelijkertijd daarom maar ineens het bestaande bouwwerk van de theorie weg te gooien, want die theorie is een heel nuttige samenvatting van duizenden andere feiten. We kunnen niet telkens opnieuw beginnen als we weer verrast worden door de werkelijkheid.

Een interessant artikel in dit verband is de recente studie van Michael Becker en anderen.¹⁷ Zij deden het onderzoek van Baayen en Ernestus over, maar nu voor het Turks, dat ook een Verscherpingsregel heeft. Het bijzondere aan het Turks is echter dat de statistische distributies in de woordenschat van die taal nog veel meer dan die van het Nederlands worden bepaald door toevallige omstandigheden in de geschiedenis, doordat er in bepaalde perioden ineens grote hoeveelheden woorden geleend zijn uit het Arabisch en het Perzisch. Er zitten daardoor een paar taalkundig gezien 'toevallige' onevenwichtigheden in die woordenschat. Becker en zijn collega's nu laten zien dat Turkse sprekers net als Nederlanders gevoelig zijn voor bepaalde statistische generalisaties – als ze een onzinwoord horen waarop mogelijk Verscherping van toepassing is geweest, maken ze een keuze die de samenstelling van de woordenschat reflecteert. Maar dat geldt alleen voor de taalkundig begrijpelijke statistische generalisaties, niet voor de historische toevalligheden. Van die laatste trekken de sprekers zich niets aan.

Taalcontact

Er is nog een groep feiten die hier verband mee houden. Die gaat over de manier waarop talen elkaar beïnvloeden; en dat heeft iets te maken met de manier waarop sprekers elkaar beïnvloeden. Dat is waarschijnlijk een ervaring die veel mensen hebben: iedereen past zich een beetje aan zijn gesprekspartners aan. De vraag is wat dit nu eigenlijk betekent. We

15 Dit alles moet plaatsgrijpen in het door NWO gefinancierde project 'Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze revisited'.

16 Levelt en Van Oostendorp (2007).

17 Becker, Nevins en Ketz (2008)

kunnen weer de twee manieren van kijken tegenover elkaar plaatsen. Volgens de ene visie is het heel logisch dat mensen de hele tijd dingen van elkaar overnemen, de enige zinnige informatie over hoe je iets moet uitspreken komt immers voort uit luisteren hoe alle andere mensen het uitspreken. Al dat overnemen zou dus min of meer geruisloos moeten gebeuren. Volgens de andere school is het allemaal wat ingewikkelder, mensen kunnen misschien de precieze manier waarop ze de klanken realiseren wat aanpassen aan de ander, maar ze hebben toch ook een soort systeem, en dat wordt veel minder gemakkelijk aangepast. Een fascinerend voorbeeld komt uit het werk van William Labov.¹⁸ Mijn Meertens-collega Frans Hinskens¹⁹ heeft dit een aantal jaar geleden ook al aangehaald in zijn oratie. In het stadsdialect van Philadelphia wordt, net als in veel andere Amerikaanse dialecten, een [t] aan het einde van een woord soms weggelaten. De waarschijnlijkheid waarmee dat gebeurt, heeft te maken met allerlei factoren, waaronder de fonologische structuur van het woord. Als de [t] onmiddellijk na een klinker staat, gebeurt het bijvoorbeeld niet zo gemakkelijk. Om die reden gebeurt het ook niet zo snel na een [r], zoals in het woord *heart*, want die *r* is behoorlijk klinkerachtig. Het interessante is echter dat er een groep is die na een [r] wel tamelijk gemakkelijk de *t* kan weglaten; dat zijn Italianen van de tweede generatie. Zij spreken de [r] op precies dezelfde manier uit als hun *all American* leeftijdgenoten, daar ligt het niet aan. Maar kennelijk hebben zij, volgens Labov, nog steeds de partituur van de Italiaanse [r], die ze in hun vroege jeugd hebben geleerd van hun ouders; en dat is een [r] die allesbehalve lijkt op een klinker. Hoewel Italiaanse kinderen zich oppervlakkig hebben aangepast aan hun leeftijdsgenootjes, blijft het systeem in hun hoofd veel meer lijken op hoe hun ouders spreken. Pas de derde generatie Italianen is helemaal aangepast. Er zijn meer van dat soort onderzoeken die laten zien dat een taal oppervlakkig gezien af en toe iets lijkt over te nemen van een andere taal, maar dat bij nadere beschouwing de sprekers van die eerste taal toch blijven vasthouden aan iets dat veel dieper ligt, dichter bij de oorspronkelijke partituur. Ik heb de afgelopen jaren onderzoek gedaan met Anthi Revithiadou en sommige van haar studenten naar Griekse dialecten die in contact hebben gestaan met het Turks.²⁰ Het Turks heeft een verschijnsel dat klinkerharmonie heet, waarin klinkers in een woord op een bepaalde manier op elkaar lijken: sommige klinkers kunnen niet samen in hetzelfde woord staan. Van de Griekse dialecten wordt vaak aangenomen dat zij ook klinkerharmonie ontwikkeld hebben, maar wij denken dat dit niet zo is, dat ze niet letterlijk dat proces van harmonie hebben overgenomen, maar in plaats daarvan een aantal verschijnselen die in Griekse dialecten toch al aanwezig waren, hebben uitgebreid. Ze klinken daardoor nogal Turks, maar ze blijven toch eigenlijk Grieks. Iets soortgelijks zien we naar mijn overtuiging ook voor de Verscherpingsregel, bijvoorbeeld aan de taalgrens tussen het Nederlands en het Frans. Heel interessant zijn in deze regio vooral de Franse dialecten, waarvan wel wordt beweerd dat ze een Verscherpingsregel hebben. Het woord voor *lelijk* – dat in het standaard-Frans *laide* is – wordt in het dialect van Luik bijvoorbeeld uitgesproken met een [t]: *let*. Het is waarschijnlijk geen toeval dat iets dergelijks ontstaan is in Luik, dat zo dicht bij zowel het Nederlandse als het Duitse taalgebied ligt: in Aken en Maastricht hebben sprekers allemaal een Verscherpingsregel. Toch zijn er ook hier allerlei aanwijzingen dat die Franstaligen in Luik het proces op een heel andere manier hebben geïnterpreteerd. Zo staat in het Nederlands een [d] (of een andere stemhebbende klank) nooit aan het eind van een lettergreep, niet binnenin een woord en niet

18 Labov (2001).

19 Hinskens (2004).

20 Revithiadou e.a. (2006).

aan de rand van het woord. Het woord *admiraal* heeft in een Nederlandse uitspraak bijvoorbeeld een [t], terwijl het vergelijkbare Franse woord *admirer* een [d]-klank heeft. Het Luiks heeft nu Verscherping ook alleen maar aan de rand van een woord: wel in *wade* (houd), maar niet in het prachtige werkwoord *wadler* dat volgens de bronnen betekent 'mijnschachten stutten'.²¹

Omgekeerd zijn er aan de Vlaamse kant van de taalgrens dan weer dialecten die geen Verscherping hebben, maar er tegelijkertijd alles aan doen om toch te voorkomen dat een woord eindigt op een stemhebbende klank. Een voorbeeld hiervan is het dialect van Buggenhout in Oost-Vlaanderen. De gegevens voor dit dialect zijn te vinden in de database van het onvolprezen Goeman-Taeldeman-Van Reenen Project aan het Meertens Instituut. In dit dialect hebben woorden met een *t* altijd een *t*, ook in het meervoud, net als het Nederlandse *kat-katten*. Een voorbeeld hiervan is *nen vat – vott'n* voor *vat-vaten*. Woorden die soms een *d* hebben en soms een *t* zijn er niet. Veel woorden die in het Nederlands op een *d* zouden eindigen, eindigen in het dialect op *-de*. Voorbeelden zijn *em bedde – bedd'n* (een bed-bedden), of, voor de *b*, *een rebbe-rebben* (rib-ribben). Dit dialect voorkomt dus dat het ooit een Verscherpingsregel moet toepassen door simpelweg nooit een woord in de gelegenheid te brengen. Althans, dit is waar voor de plofklanken, maar niet noodzakelijkerwijs voor de wrijfklanken, zoals u nu misschien niet meer zal verbazen.

Nel mezzo del cammin

Ach, er zijn nog zoveel meer dingen te vertellen. In de regio van Luik ligt bijvoorbeeld het dorpje Moresnet, ooit bekend omdat het de kern vormde van een aspirant-landje dat het Esperanto als officiële taal had, maar in dit geval een voorbeeld van hoe het interessante toonsysteem dat Frankische dialecten in die regio hebben, botst met Verscherping. Maar daarover vertel ik u wel bij een volgende gelegenheid.

We hebben namelijk nu alles bij elkaar al heel veel gezien. Het ene kleine verschil tussen *rad* en *rat* blijkt een grote wereld van variatie te dekken. De wereld is lang niet zo eenvoudig als hij op het eerste gezicht lijkt. Dat is nu echt iets voor een geleerde om te zeggen, zult u denken: zo iemand als ik heeft er alleen maar baat bij om de wereld almaar gecompliceerder voor te stellen om zo steeds meer subsidies los te peuteren voor op zichzelf onzinnig onderzoek.

Inderdaad, ik ben veertig jaar, middenin mijn carrière, tien jaar na mijn eerste, Amsterdamse oratie, en heb het grootste deel van de tijd in een ivoren toren geleefd en gewerkt. Ik weet wel dat sommigen onder u denken dat ik bij uitstek iemand ben die af en toe uit die toren komt, maar dat is toch eigenlijk ook altijd alleen maar om aan anderen uit te leggen wat ik of mijn collega's hebben bedacht. In veel opzichten zit ik, met mijn baan op het Meertens Instituut, nog wel meer in een ivoren toren dan veel van u met uw baan aan een universiteit. Zou ik niet eigenlijk iets hebben moeten doen wat 'maatschappelijk relevanter' was? Dat de talloze praktische problemen waar onze wereld mee worstelt zou helpen op te lossen? Wordt het niet tijd dat ik *nel mezzo del cammin di nostra vita* mijn leven beter en me ga richten op concretere problemen dan de vraag hoe we Verscherping precies moeten begrijpen? Dat zijn belangrijke vragen, vragen die iedere geleerde zich van tijd tot tijd zou moeten stellen en waarschijnlijk ook wel stelt, maar vragen die in de oraties die ik gelezen of bijgewoond heb, zelden of nooit gesteld worden.

Er is een rijtje standaardantwoorden op deze vraag, en ik gebruik die soms ook wel in gesprekken. Het efficiëntste is dat je nooit van tevoren weet wat voor toepassingen

21 Francard en Morin (1986).

willekeurig welk fundamenteel onderzoek uiteindelijk zal hebben. Allerlei volkomen wereldvreemd wiskundig onderzoek uit het begin van de twintigste eeuw heeft in de loop van de jaren geleid tot toepassingen in de informatica. De relativiteitstheorie heeft ons toch maar mooi de atoombom opgeleverd en daarmee de wereldvrede. Op dezelfde manier leidt diepgaand gepeins over het verschil tussen *rad* en *rat* uiteindelijk misschien ook wel tot een mooie computertoepassing, of een therapie voor afasiepatiënten.

Mijn gesprekspartners accepteren dit argument meestal wel, maar ik vind het onbevredigend. Waarom zou je een sprong in het duister wagen als je ook onmiddellijk resultaten kunt vinden? Mijn vroegere studiegenoot Antal van den Bosch houdt over een maand zijn oratie in Tilburg,²² waarin hij ongetwijfeld zal laten zien dat de meest succesvolle taalkundige toepassingen niet gebaseerd zijn op het soort onderzoek dat ik u hier gepresenteerd heb. Uiteindelijk zullen de inzichten naar elkaar toe moeten groeien, maar wie een apparaat wil maken, kan vooralsnog beter bij Antal terecht dan bij mij.

En dus moet ik op zoek naar een ander mogelijk antwoord op de vraag waarom je eigenlijk dit onderzoek zou kunnen doen. Een wat abstractere variant van het vorige is dat het verwerven van kennis nu eenmaal een belangrijke menselijke eigenschap is. In mijn geval zou je kunnen zeggen dat een hoogontwikkelde samenleving als de Nederlandse het zich niet kan permitteren om geen onderzoek te subsidiëren naar de eigen taal. Een beschaafde maatschappij trekt geld uit voor onderzoek naar dit soort zaken, zelfs als het niet onmiddellijk 'nuttig' is. De wetenschap is een belangrijke cultuuruiting. Ik denk dat dit waar is, en het lijkt me het belangrijkste politieke argument om instellingen als het Meertens Instituut en, tot op zekere hoogte, de Universiteit Leiden, te subsidiëren.

Tegelijkertijd biedt zo'n argument geen bevrediging voor de individuele onderzoeker. Het is een beetje al te plichtsgetrouw om te beweren dat je onderzoek doet omdat zoiets in een beschaafde samenleving nu eenmaal moet gebeuren. Er zijn dan ongetwijfeld nog tal van andere taken te verzinnen die je ook zou kunnen vervullen en die de samenleving misschien nog wel beschaafder zouden maken, zoals pakweg het lesgeven aan vmbo'ers.

Er is nog een andere reden, en die heeft te maken met Dante. Ik citeerde zojuist de eerste woorden van de *Inferno* uit de *Goddelijke Komedie*. In de recente Nederlandse vertaling van Cialona en Verstegen²³ luiden de eerste twee regels: "Op 't midden van ons levenspad gekomen / kwam ik bij zinnen in een donker woud." Het gaat me om dat donkere woud. De antwoorden die ik zojuist heb besproken, lijken ervan uit te gaan dat we ongeveer weten waar we ons bevinden; dat we de wereld in grote lijnen begrijpen zoals hij in elkaar zit, en dat onderzoek alleen maar nodig is om het plaatje van de wereld nog iets helderder te maken. We voegen nog een apparaat toe dat onze omgeving nog iets prettiger maakt, of we lossen nog een puzzeltje of een praktische vraag over taal op, en we zijn weer een stapje verder.

Naar mijn idee bevinden we ons echter waar het gaat om een onderwerp als de menselijke taal midden in een donker woud. Om ons heen is duisternis, we weten nauwelijks wat taal is en hoe het werkt. Hoe langer we naar een klein en ogenschijnlijk eenvoudig detail kijken zoals Verscherping, begrijpen we er steeds minder van. Maar de mens is er uiteindelijk bij gebaat om wel inzicht te krijgen in dit soort zaken; dat is de reden waarom het zowel voor de samenleving als het individu zinnig is om zich in dit soort duistere zaken te verdiepen. De mens is voor zichzelf een groot raadsel, we begrijpen er als we eerlijk zijn maar heel weinig van. Als zelfs het allerkleinste detail - de manier waarop verscherping werkt - ons al voor

22 Van den Bosch (2008).

23 Dante (2000).

zoveel raadsels stelt, hoe kunnen we dan ooit de grotere vragen over de mens begrijpen? Ik weet wel dat hetgeen ik hier zeg niet erg past in de huidige tijdgeest, waarin alleen geld kan worden gegeven aan projecten met een controleerbare en meetbare *output*. Ik vind ook zeker dat onderzoekers rekenschap moeten afleggen van wat ze doen, en zich bovendien niet moeten vermeien in de duisterheid van hun onderzoeksonderwerp. Maar daarom mag iemand nog best af en toe wijzen waar het op staat. De taalwetenschap heeft de afgelopen decennia grote successen geboekt, maar ons onderwerp is kennelijk zo moeilijk dat zelfs al die doorbraken ons nog niet tot het centrale inzicht hebben gebracht. Daarmee houdt overigens de parallel met Dante wat mij betreft wel na twee regels op, want we weten allemaal hoe het verder gaat. In de eerste plaats neemt de dichter onmiddellijk een wijze leidsman in de arm, Vergilius, die laat zien welke enorme orde er heerst – zulke leidsmannen hebben we niet. En in de tweede plaats leidt de zoektocht met Vergilius uiteindelijk naar het diepste van de hel – en de duivel van de stilstand.

Dankwoord

Een rede als deze eindigt met woorden van dank. Ik dank het bestuur van de Faculteit der Letteren of Geesteswetenschappen, ik dank het bestuur van de Stichting Leids Universitair Fonds voor het gestelde vertrouwen. Ik ben heel blij met het curatorium van deze leerstoel, de hooggeleerden Booij, Fikkert en Van Heuven, die ik ieder heel erg waardeer, van wie ik altijd veel heb geleerd, en die ieder voor zich voor mij grote voorbeelden zijn geweest. Ik ben erg blij dat ik een formele link heb met de universiteit waar ik naast woon, waar ik twintig jaar geleden een blauwe maandag gestudeerd heb en waar ik tien jaar geleden postdoc ben geweest. De belangrijkste reden daarvoor is het contact met studenten; zowel op het niveau van de graduate als dat van de undergraduate student. Ik wilde graag aan de universiteit verbonden zijn omdat het volgens mij essentieel is voor een onderzoeker om ook te doceren. Mijn promovendi van dit moment, Björn Köhnlein, Kathrin Linke, Marijn van 't Veer, Maike Prehn, Mathilde Jansen en Sandra Barasa, zijn allemaal met interessante onderwerpen bezig; ik leer veel van onze gesprekken die met ieder van jullie ook soms over niet-taalkundige aspecten van het donkere woud gaan. Datzelfde geldt ook zeker voor de BA, MA en MPhil-studenten die ik het afgelopen jaar ofwel in colleges ofwel in scriptiebegeleidingsgesprekken ben tegengekomen. Het is een eer en een genoegen om met zulke slimme en grappige mensen te mogen werken. Er zijn zelfs ook gepromoveerden die aan deze universiteit verbonden ben en met wie ik graag samenwerk. Ik noem twee groepen. In de allereerste plaats zijn dat de fonologen en fonetici die hier werken: Geert Booij, Bert Botma, Yiya Chen, Colin Ewen, Vincent van Heuven, Claartje Levelt en Jeroen van de Weijer – stuk voor stuk inspirerende gesprekspartners en formidabele onderzoekers. In de tweede plaats noem ik de mensen uit de groep rond Lisa Cheng, de voormalige opleiding Taalwetenschap; nou ja, eigenlijk heb ik hen allemaal inmiddels genoemd, behalve Crit Cremers. Hoewel ik geloof dat de groep eigenlijk niet meer bestaat in de huidige structuur, is het in sommige opzichten mijn thuis: bij hen heb ik gestudeerd en ben ik postdoc geweest, zij hebben zich binnen de faculteit het meest ingespannen voor deze leerstoel. Mijn feitelijke thuisbasis en échte werkgever is het Meertens Instituut. Ik voel me daar nog steeds enorm thuis, en dat is te danken aan mijn collega-variatielinguïsten, van wie ik nu alleen de senioren noem: Sjef Barbiers, Boudewijn van den Berg, Leendert Brouwer, Leonie Cornips, Doreen Gerritzen, Ton Goeman, Ben Hermans, Frans Hinskens, Marika Lekakou, Gertjan Postma en Piet en Anke van Reenen, aan de collega's etnologen, en vooral ook aan de onvolprezen directeur van ons instituut, Hans Bennis. Verder wil ik hier Paul Boersma,

Carlos Gussenhoven Wolfgang Kehrein, Norval Smith en Ineke van der Meulen bedanken met wie ik in een aantal projecten heel prettig heb samengewerkt in de afgelopen jaren. Aan deze oratie is een workshop voorafgegaan waarin collega's en vrienden uit allerlei hoeken van de wereld hebben deelgenomen. Ik bedank hen, en vooral de twee uitgenodigde sprekers, Ben Hermans en Harry van der Hulst, die ooit mijn copromotoren waren. Hoewel zij dat misschien helemaal niet zo zien, beschouw ik mijzelf nog steeds als iemand die op de een of andere manier in hun voetsporen opereert.

Dan komt er nu een spannend moment, dat van het persoonlijker dankwoord. Dat is het moment waarop de nieuwe hoogleraar, als hij een heteroseksuele man is, de belangrijkste vrouw in zijn leven bedankt. Ik wil in dat kader iets zeggen tegen mijn zus, Marije. We zijn in onze levens heel verschillende kanten opgegaan, en hebben een en ander heel verschillend ingericht. Toch blijven we geloof ik wel uit hetzelfde hout gesneden, en hebben we op veel dingen een soortgelijke kijk. Ik waardeer het bijzonder hoe je mij bijvoorbeeld in het afgelopen jaar onvermoeibaar bij het leven met Adinda en Viggo hebt proberen te betrekken. Dat mocht ook wel eens in het openbaar worden gemeld.

Ik heb gezegd.

Bibliografie

- Becker, Michael, Andrew Nevins en Nihan Ketrez. 2008. The surfeit of the stimulus: Grammatical biases filter lexical statistics in Turkish voicing deneutralization. Manuscript University of Massachusetts at Amherst, Harvard and Yale. Available at http://ling.auf.net/as_lingBuzz/000544
- Bosch, Antal van den. 2008. Het volgende woord. Oratie, 10 oktober 2008, Universiteit van Tilburg
- Bree, Cor van. 2003. Auslautverscherping bij de oude grammatici en in de dialecten en in het Fries. In: Els Ruijsendaal, Gijsbert Rutten en Frank Vonk (red.) *Bon jours Neef, ghiedenis dag Cozijn! Opstellen aangeboden aan Geert Dibbets....* Muenster: Nobis, pp. 255-272.
- Dante Alighieri. 2000. *De goddelijke komedie*. Amsterdam: Athenaeum, Polak en Van Genneep. Vertaald door Ike Cialona en Peter Verstegen.
- Ernestus, Mirjam, en Harald Baayen. 2003. Predicting the unpredictable. Interpreting neutralized segments in Dutch. *Language* 79.9: 5–38.
- Ernestus, Mirjam, en Harald Baayen. 2007. Intraparadigmatic effects on the interpretation of voice. In: Erik Jan van der Torre en Jeroen van de Weijer (red.) *Voicing in Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Francard, Michel, en Yves-Charles Morin. 1986. Sandhi in Walloon. In: Henning Anderson (red.) *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton.
- Goeman, Ton. 1999. *T-deletie in Nederlandse dialecten*. Utrecht: LOT.
- Goeman, Ton, Marc van Oostendorp, Oele Koornwinder, Piet van Reenen en Boudewijn van den Berg. Te verschijnen. *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel II*. Amsterdam: AUP.
- Hayes, Bruce, Robert Kirchner en Donca Steriade (red.). 2004. *Phonetically-Based Phonology*. Cambridge: CUP.
- Hinskens, Frans. 2004. *Nieuwe regenboogkleuren. Jonge typen niet-standaardtaal en hun taalkundig belang*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, 52 p. (Serie Oraties gehouden aan de VU Amsterdam)

- Hulst, Harry van der. 2008. Tertium datur. Presentatie tijdens workshop Phonological Variation in Voicing, september 2008.
- Iverson, Gregory, en Joseph C. Salmons. Legacy specification in the laryngeal phonology of Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 15.1:1-26.
- Jansen, Wouter. 2004. *Laryngeal Contrast and Phonetic Voicing. A Laboratory Phonology Approach to English, Hungarian and Dutch*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Kooij, Jan, en Marc van Oostendorp. 2004. *Fonologie. Uitnodiging tot de klankleer van het Nederlands*. Amsterdam: AUP.
- Labov, William. 2001. *Principles of Linguistic Change. Volume III: Linguistic Factors*. Malden and Oxford: Blackwell.
- Levelt, Clara, en Marc van Oostendorp. 2007. Feature co-occurrence constraints in L1 acquisition. *Linguistics in the Netherlands* 24.1: 162-172.
- Lloret, Maria-Rosa. 2004. The phonological role of paradigms. The case of Peninsular Catalan. Manuscript, University of Barcelona.
- Ohala, John. 1995. Phonetic explanations for sound patterns. Implications for theories of competence. In: K. Elenius en P. Branderud (red.) *Proceedings of the 13th International Conference of the Phonetic Sciences. Volume II*. 52-59.
- Oostendorp, Marc van. 2002. Ambisyllabicity and Fricative Voicing in West-Germanic Dialects. In: Caroline Féry en Ruben van de Vijver (eds.) *The syllable in Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oostendorp, Marc van. 2007. An exception to Final Devoicing. In Erik Jan van der Torre en Jeroen van de Weijer (eds.) *Voicing in Dutch*. Berlin: Mouton, 224-245.
- Port, Robert, en Michael O'Dell. 1985. Neutralization of syllable-final voicing in German. *Journal of Phonetics* 455-471.
- Port, Robert, en Adam Leary. 2005. Against formal phonology. *Language*, 234-275.
- Revithiadou, Anthi, Marc van Oostendorp, K. Nikolou & M.-A. Tiliopoulou. 2006. Vowel harmony in contact-induced systems: The case of Cappadocian and Silly. In: M. Janse, B. Joseph & A. Ralli (red.), *Proceedings of the 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, 350-365. University of Patras, Patras.
- Schoemans, Marjolijn, en Marc van Oostendorp. 2004. Stemhebbende eindfricatieven in het Twents. *TABU* 33.3/4: 79-90.
- Warner, Natasha, Allard Jongman, Joan Sereno en Rachel Kemps. Incomplete neutralization and other sub-phonemic durational differences in production and perception. Evidence from Dutch. *Journal of Phonetics* 32:251-276.
- Zonneveld, Wim. 1982. The descriptive power of the Dutch theme vowel. *Spektator* 11: 342-365.